

יא

מעמד הקהל וקריאת התורה בבית הכנסת

מבוא

- א. קריאת הפרשיות בראש ספר דברים
 ב. מעמד הקהל והקריאה בתורה בבית הכנסת
1. הבאת ילדים לבית הכנסת
 2. קריאת התורה בבית הכנסת בשבת, בשני ובחמישי
 3. עמידת הקורא והציבור בעת הקריאה בתורה
 4. חזרה על טעות בקריאת התורה
 5. קבלת עול מלכות שמים בקריאת התורה
- ג. יעודן של הנשים במעמד הקהל
 ד. "לשמוע" – כיום שניתנה בו התורה בסיני
1. חובת תלמוד תורה לבת
 2. חובת נשים בקריאת התורה בשבת
- נספח: הקהל בזמננו – מעמד מתחדש
1. חידוש מעמד הר סיני
 2. דברי המלך החדשים
 3. "בבוא כל ישראל" – ארון הספרים המחודש
 4. חידושי תורה של נשים
 5. הטף – חינוך מגיל צעיר
 6. בית מקדש חדש

מבוא

מהי מטרתו של מעמד הקהל? האם המעמד נועד לשם לימוד תורה בהמון? או שמא יעודו הוא שמיעה כללית של דברי התורה בנוכחות כל הקהל (ולאחריה לימוד אישי של התורה)?¹ בשאלה זו נעסוק להלן.

1. הרב אליהו בקשי דורון, "הבאים להקהל, למעמד ולקריאה בתורה", ספר הקהל, כפר דרום: מכון התורה והארץ, תשס"א, עמ' 369–380, חקר באופן דומה את השאלה: האם הקהל הוא מעמד של לימוד או מעמד של יראה. אך אנו הגדרנו אחרת את החקירה, על בסיס דברי הר"ד סולובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק ב, עמ' רח-ריב: "שני קיומים במצוות הקהל: א. ללמוד, כשהלימוד רצוף הבנה. ב. לשמוע, אפילו אם אדם לא מבין". הוא מקביל את שני הקיומים הללו למצוות תלמוד תורה וקריאת התורה, ומחדד הבדלים הלכתיים בין שתי המשמעויות. לימוד תורה – היינו לימוד התורה שבכתב ושבעל פה, מדרש, אגדות והלכות; קריאת התורה היא השמעת דבר ה' בציבור, ומקורה בדברים ד, י: "הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי". רק בתורה שבכתב, הנקראת "מקרא", ישנה מצוות שמיעה. במאמר זה ננסה להוכיח ששני הקיומים שבמצוות הקהל, שהגדיר

כמו כן נבחן את ההשלכות של מעמד זה, המתקיים אחת לשבע שנים במוצאי שנת השמיטה במקדש, להתנהלות היומיומית הקבועה של אורח החיים הדתי: במסגרת הלכות בית הכנסת, בקריאת התורה שבבית הכנסת ובמצוות לימוד התורה.

א. קריאת הפרשיות בראש ספר דברים

בתוספתא סוטה (ז, יז) נאמר:

קורא מתחלת "אלה הדברים" עד "שמע", "והיה אם שמוע", "עשר תעשר" ו"כי תכלה לעשר".

ר' יהודה אומר: לא היה צריך להתחיל מראש הספר, אלא "שמע", "והיה אם שמוע תשמע", "עשר תעשר" ו"כי תכלה לעשר", ופרשת המלך עד שגומר את כולה, ופרשות הנדרשות בה, וגומר עד סוף.

מהי נקודת המחלוקת בין חכמים לר' יהודה? מה משמעותה של ההדגשה בדברי ר' יהודה, שאין צורך להתחיל ב"אלה הדברים"? בחלק זה של ספר דברים, מ"אלה הדברים" ועד לפרשת שמע, מלמד משה את העם את לקחי המוסר ממסעם במדבר; הוא חוזר על תפקידו של העם וייעודו; ומזכיר את מעמד הר סיני ואת עשרת הדברות שנאמרו בו. מדוע, לפי ר' יהודה, אין צורך לקרוא גם את העניינים הללו? ומהי כוונת ר' יהודה במילים: "ופרשות הנדרשות בה, וגומר עד סוף" – עד הסוף של מה? הרי כבר ציין ר' יהודה לפני כן שאת פרשת המלך – "גומר את כולה"?

נראה שחכמים ור' יהודה נחלקו במחלוקת עקרונית, שנושאה הוא יעוד מעמד הקהל: האם מטרתו העיקרית של המעמד היא שחזור מעמד הר סיני, או שמטרתו היא לימוד תורה בהמון. חכמים רואים במעמד הקהל שחזור מעמד הר סיני, שעיקרו – שמיעה ציבורית ראשונית של התורה ומצוותיה, ולאחריה לימוד פרטני ואישי של המצוות והלכותיהן. כך הגדיר משה רבינו עצמו את מטרתו של מעמד הר סיני, באותם הפסוקים שנקראים בהקהל על פי חכמים, ולא נקראים ע"י ר' יהודה:

...יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בהרב, באמר ה' אלי: הקהל לי את העם ואשמעם את דבריך, אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה, ואת בניהם ילמדון... ואתי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים, לעשתכם אתם בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה (דברים ד, יד).

משפט המפתח במעמד הר סיני הוא: "ואשמעם את דברי". עיקרו של המעמד היה השמיעה: "קול דברים אתם שמעים" (שם יב). רק לאחר המעמד מצווה ה' את משה ללמד את בני ישראל את המצוות: "ואתי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים". כך עולה מן הפסוקים המובאים קודם לכן:

ועתה ישראל, שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות... ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלקי (שם א-ה).

וכך גם בפרק שאחר כך, לפני החזרה על עשרת הדברות:

ויקרא משה אל כל ישראל, ויאמר אלהים: שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום, ולמדתם אתם ושמתם לעשותם (ה, א).

שמיעה כללית, ולאחריה לימוד. זהו מה שנאמר במצוות הקהל:

הקהל את העם, האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו (שם לא, יב).

מעמד הקהל – עיקרו שמיעה ציבורית כללית, שמתוכה יבוא העם ללמוד את חוקי התורה.

לפי דברי חכמים שבתוספתא, פתיחת מעמד הקהל מ"אלה הדברים" עד "שמע" באה לומר, שעניינו של מעמד הקהל הוא החזרה על מעמד הר סיני. בקריאת שמע ובפרשת "והיה אם שמוע" ישנה קבלת עול מלכות שמים, ובקריאת "עשר תעשר" ו"כי תכלה לעשר" – קבלת עול מצוות (המצוות המפורטות הן אלו שיש לחזור ולקיימן לאחר ההפסקה של שנת השמיטה). גם כאן מדובר בשמיעה ראשונית, שלאחריה נדרש לימוד מדוקדק ומפורט.

יתכן שלשיטת ר' יהודה, אין צורך לקרוא מ"אלה הדברים" עד "שמע", מאחר שמעמד הקהל איננו בא לשחזר את מעמד הר סיני. לדעתו, מטרת המעמד היא לימוד תורה בהמון. הצורך לפתוח את מעמד הקהל בקריאת פרשת שמע ובפרשת "והיה אם שמוע" הוא בשל איזכור מצוות תלמוד תורה שבפסוקים הללו: "ושגנתם לבניך" (דברים ו, ז); "ולמדתם אתם את בניכם לדבר במ" (שם יא, ט). בהמשך המעמד היה המלך מלמד לעם מצוות מעשיות: "עשר תעשר" ו"כי תכלה לעשר"; ואז חזר המלך לקרוא את פרשת המלך, עד שגמר את כולה.

אמנם עדיין לא ברורה כוונת המילה "כולה" ביחס לפרשת המלך: האם הכוונה היא לפרשת המלך כולה? או עד סוף הברכות והקללות (כפי שעולה מדעת חכמים המובאת בגירסת המשנה)? או עד סוף החומש? ושואל אפשר לבאר, שפרשת המלך הנזכרת בדברי ר' יהודה היא פסוקי פרשת הקהל שבפרשת וילך, המכונים בחז"ל "פרשת המלך"

(משנה סוטה ז, ח) ? כמו כן כוונת המילים "ופרשות הנדרשות בה עד סוף" עדיין איננה ברורה.

מכל מקום, לפי ר' יהודה, הפסוק במעמד הקהל: "למען ישמעו ולמען ילמדו" יתפרש כשמיעה ולימוד במעמד עצמו. ישנה שמיעה, אך עיקר המעמד הוא בלימוד. מחלוקת חכמים ור' יהודה בשאלת הפסוקים הפותחים את מעמד הקהל – אם הקריאה בפרשות דברים ו-ואתחנן (דעת חכמים) או בפרשת שמע ו-והיה אם שמע" (דעת ר' יהודה) – נובעת משאלת הגדרתו של מעמד הקהל: האם הוא מעמד של שמיעת התורה, כיום נתינתה בסיני (דעת חכמים) או מעמד של לימוד תורה בציבור (דעת ר' יהודה).

ב. מעמד הקהל והקריאה בתורה בבית הכנסת

מחלוקת התנאים המוזכרת נוגעת גם לשאלה: עד כמה – אם בכלל – ניתן להקיש ממצוות הקהל למצוות אחרות:

1. הבאת ילדים לבית הכנסת

בגמרא בחגיגה (ג ע"א) מובא:

תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין. אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום?

– אמרו לו: תלמידך אנו, ומימך אנו שותין.

– אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש; שבת של מי היתה?

– שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה.

– ובמה היתה הגדה היום?

– אמרו לו: בפרשת הקהל.

– ומה דרש בה?

– "הקהל את העם האנשים והנשים והטף": אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאייהן.

– אמר להם: מרגלית טובה היתה בידכם וביקשתם לאבדה ממני!

דרשת ר' אליעזר בן עזריה, הסובר שייעודו של מעמד הקהל הוא לימוד התורה בהמון, מופיעה במסכת סופרים (יה, ח) בהקשר אחר:

ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה, פתח ואמר: "אתם נצבים היום פלכם... טפכם, נשיכם" – אנשים באים לשמוע, נשים כדי לקבל

שכר פסיעות, טף למה בא? כדי ליתן שכר למביאייהן. מיכן נהגו בנות ישראל קטנות לבא לבתי כנסיות, כדי ליתן שכר למביאייהן, והן לקבל שכר.

דרשת ר' אליעזר בן עזריה היא על פסוק אחר, ולא על מעמד הקהל.² דברי ההלכה במסכת סופרים מובאים בתוס' לחגיגה ג ע"א, ד"ה כדי, בהקשר של הדרשה שצוטטה לעיל על הפסוק בפרשת הקהל:

כדי ליתן שכר למביאייהן – ועל זה סמכו להביא קטנים³ בבית הכנסת.

הרב יצחק אור זרוע, ספר אור זרוע, ח"ב, הלכות שבת, סימן מח, מביא הנהגה זו ומוסיף:

אנשים – לשמוע, נשים – כדי לקבל שכר פסיעות, טף למה בא? כדי ליתן שכר למביאייהן. מיכן נהגו בתולות ישראל קטנות להיות רגילות לבוא לבית הכנסת, כדי ליתן שכר למביאייהן והן לקבל שכר, עכ"ל מסכת סופרים. וגם מחמת שבאים קטנים לבית הכנסת נכנסת יראת שמים בליבם, כדתנן: "יהושע בן חנניא – אשרי יולדתו" (אבות ב, ח), ומפרש בירושלמי פ"ק דיבמות (הלכה ו), משום שהיתה אמו מוליכתו לבית המדרש, כדי שידבקו אזניו בדברי תורה, והיינו דתנן "יהושע] בן חנניא – אשרי יולדתו".⁴

לפי האור זרוע, ישנן שתי מטרות בהבאת הקטנים לבית הכנסת: א. כדי ליתן שכר למביאייהם. ב. כדי שתיכנס בהם יראת שמים. דברי האור זרוע הובאו ברמ"א, אר"ח, סימן קמט. המשנה ברורה, סימן צח, ס"ק ג, מביא את דברי השל"ה, שהיה –

קורא תיגר על המביאים ילדים לבית הכנסת, והיינו קטנים שעדיין לא הגיעו לחינוך, מטעם כי הילדים משחקים ומרקדים בבית הכנסת ומחללים קדושת בית הכנסת, וגם מבלבלים דעת המתפללים; ועוד, גם כי יזקינו לא יסורו ממנהגם הרע אשר נתחנכו בילדותם, להשתגע ולבזות

2. על משמעות השוני בפסוקים הנדרשים, ראה בספרי: "לתולדות זכר להקהל מאחר החורבן עד ימינו", מלכות יהודה וישראל, עמ' 446–449.
3. עניין זה מופיע גם בסידור רש"י, סימן תנז; מחזור ויטרי, סימן עו וסימן תקכז. בנוסח מסכת סופרים כתוב: "בנות ישראל קטנות" והתוס' כתב: "קטנים". ראה עוד: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חלק יר"ד, ב, סימן ח. הרב יששכר תמר, עלי תמר לחגיגה א, א, תמה על גירסת מסכת סופרים, ומסיק שהיא נאמרה בלשון רבותא: גם ילדות קטנות באות לבית הכנסת.
4. הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חלק יר"ד, ב, סימן קד, כותב, שחידושו של ר' אלעזר בן עזריה הוא לדורות, שישנה חובה לאדם ללמד את בנו, גם אם נראה לו שלא תהיה תועלת בלימודו. ראה עוד: הנ"ל, שו"ת אגרות משה, חלק אר"ח, א, סימן לב.

קדושת בית הכנסת. אבל כשהגיעו לחינוך – אדרבה, יביאנו איתו לבית הכנסת וילמדהו אורחות חיים, לישב באימה וביראה, ולא יניחנו לזוז ממקומו, ויזרזהו לענות אמן וקדיש וקדושה... ועיין בתנא דבי אליהו ח"א פ"ג גודל העונש שיש להאב שמניח את בנו לענות דברים של הבל ותיפלות בבית הכנסת.⁵

דברים דומים מובאים ביוסף אומץ, סימן סב, והוא מסיים:

וראיתי בספר קטן הנקרא "דרך חיים", שהביא מאמר חז"ל: "הטף למה באין? כדי ליתן שכר למביאייהו", וכתב המחבר ההוא: "בחיי ראשי, הטף שמביאים עתה לבית הכנסת נותנים עונש למביאייהו".⁶

פוסקים אלו מתחשבים ביעילות ההבאה של קטנים לבית כנסת, והם דנים בשיקולים של רווח והפסד בהבאתם: מדין חינוך, מצד ההפרעה למתפללים האחרים ומצד ההרגל של הקטנים לעתיד. אלא שכאן יש לשאול: אחרי ככלות הכל, במעמד הקהל הובאו גם קטנים ביותר? שוב אנו מוצאים כאן גישות שונות, הנולדות מתוך השאלה עד כמה משמש מעמד הקהל כמקור וכדגם למצוות תלמוד תורה בכלל. יתכן שמעמד זה הינו מצוה מיוחדת, שלא ניתן להקיש ממנה לחלוטין להלכות בית הכנסת.⁷

2. קריאת התורה בבית הכנסת בשבת, בשני ובחמישי

גם לגבי קריאת התורה בבית הכנסת ניתן לשאול את שאלת המפתח: האם מטרתה היא שמיעת התורה בציבור, או היא חלק מלימוד התורה? מקורה של קריאה זו בשבת ובשני וחמישי נמצא בגמרא בבבא קמא (פב ע"א):

ושיהו קוראין בשני ובחמישי – עזרא תיקן? והא מעיקרא הוה מיתקנא!
דתניא: "וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים" (שמות טו, כב). דורשי
רשומות אמרו: אין מים אלא תורה, שנאמר: "הוי כל צמא לכו למים"

5. ראה עוד במשנה ברורה, סימן קכד, ס"ק כד, וסימן תרפט, ס"ק יח.
6. ראה: הרב אברהם וסרמן, "הוצאת ילד בוכה מבית כנסת", תחומין, יג (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 194-199.
7. גם במעמד הקהל נחלקו המפרשים האם ישנה מצוה להביא אף תינוקות בני יומם, או רק כאלה שכבר מבינים. ראה: רמב"ן לדברים לא, יב-יג, הכותב: "כי אין הטף הזה יונקי שדים, אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך". לעומת זאת, המנחת חינוך, מצוה תריב, מסתפק בשאלה זו. ראה: הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים (האדר"ת), "זכר למקדש – מצוות הקהל", ספר הקהל, עמ' 519-520. הרב שאול ישראלי, חוות בנימין, ב, עמ' תפד, כותב שמחלוקת זו מציינת שני שלבים בחינוך הקטן למצוות: כאשר הקטנים הם בני יומם – מדובר יותר בחינוך סגולי, בלתי-מודע של הילד; וכאשר הקטנים מתחילים להבין – זהו השלב של החינוך המודע, שבו במידת-מה כבר מסוגל הילד לקלוט. לפיו, פסוקי הקהל עמדו מול עיניהם של חז"ל בקובעם את גדר החינוך של הקטן למצוות (סוכה כח ע"א; סוכה מב ע"א ועוד).

(ישעיהו נה, א). כיון שהלכו שלושת ימים בלא תורה – נלאו; עמדו נביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני ומפסיקין שלישי ורביעי, וקורין בחמישי ומפסיקין ערב שבת, כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה.

הרמב"ם בהלכות תפילה יב, א, שינה מעט מנוסח הגמרא:

משה רבינו תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי בשחרית, כדי שלא ישהו שלושה ימים בלא שמיעת תורה.

הרי"ד סולובייצ'ק מסביר, שתקנת קריאת התורה היא שמיעת דבר ה' בציבור, ולא לימודה. התקנה ניתקנה עוד לפני מתן תורה, ולא השתנתה גם אחרי מתן תורה, והיא מחייבת את הציבור בשמיעת דבר ה'. הרמב"ם הדגיש נקודה זו, כדי שלא נחשוב שמדובר בתקנה ללמוד תורה. לפיו, עקרון זה נלמד ממעמד הקהל, בו היתה חובת שמיעה ולא לימוד תורה בהמון.⁸

עם זאת, בהמשך הפרק כותב הרמב"ם, שתקנת הקריאה בתורה שנתקנה ע"י משה שונתה בימי עזרא. כך כתב הרמב"ם בהלכות תפילה יב, י:

מימות עזרא נהגו שיהא שם תורגמן מתרגם לעם מה שהקורא קורא בתורה כדי שיבינו עניין הדברים. והקורא קורא פסוק אחד בלבד ושותק, עד שיתרגם אותו התורגמן, וחוזר וקורא פסוק שני. ואין הקורא רשאי לקרות למתורגמן יותר מפסוק אחד.

מקור דברי הרמב"ם הוא בדרשת הגמרא במגילה (ג ע"א) ובנדרים (לז ע"ב):

אמר רב איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב: מאי דכתיב: "ויקראו בספר בתורת האלהים, מפרש ושום שכל, ויבינו במקרא" (נחמיה ח, ח)? "ויקראו בספר בתורת האלהים" – זה מקרא; "מפרש" – זה תרגום; "ושום שכל" – אלו הפסוקין; "ויבינו במקרא" – אלו פיסקי טעמים, ואמרי לה: אלו המסורת.

8. הרי"ד סולובייצ'ק, "תקנת משה", שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק ב, עמ' רכו-רכז. בחידושי הרי"ד סולובייצ'ק לסוכה, עמ' קצא-קצב, מסופר, שבעל קורא אחד, שכעס על הציבור, הודיע שהוא התכוון שלא להוציא בקריאתו, ולכן עליהם לקרוא מחדש. הרב משה סולובייצ'ק, אביו של הרי"ד, אמר שבכל זאת יצא הקהל ידי חובתו, מפני שמטרת הקריאה בתורה היא שהתורה תישמע בציבור, ואין מצוה זו דומה למצוות תקיעת שופר או מקרא מגילה, למשל. בעניין זה האריך גם: הרב רצון ערוסי, "קריאת התורה בציבור – מעין מעמד הר סיני לציבור או חלוקת כיבודים", תימא, ב (תשנ"א), עמ' 29-37.

הפסוק שממנו לומדת הגמרא על תרגום התורה בפני השומעים לקוח מהאירוע שבו קיימו עזרא ונחמיה מעין מעמד הקהל. מכאן שיש צורך לקרוא וללמד. אלא שהרמב"ם דייק וכתב: "מימות עזרא נהגו שיהא שם מתורגמן". לפיו, אין זה מעיקר התקנה של קריאת התורה בציבור, אלא מנהג שנהגו בו מימי עזרא, אשר איננו מעכב את הקריאה עצמה, שמטרתה – השמיעה.⁹ לא רק זאת, במעמד הקהל עצמו, שבו היה המלך קורא, לא היו מתרגמים את דבריו,¹⁰ וגם מי שלא היה דובר עברית היה מחוייב לשמוע את הקריאה.¹¹

על חובת השמיעה בעת קריאת התורה ניתן גם ללמוד מהמסופר בגמרא בברכות (ה ע"א):

אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר רבי אמי: מאי דכתיב: "ועזבי ה' יכלו" (ישעיהו א, כח)? זה המניח ספר תורה ויוצא. רבי אבהו נפיק בין גברא לגברא. בעי רב פפא: בין פסוקא לפסוקא מהו? תיקו. רב ששת מהדר אפיה וגריס, אמר: אנן בדידן ואינהו בדידהו.

התוס' שם, ד"ה רב ששת, שואלים:

וא"ת, והא אמרינן בסוטה (לט ע"א): מאי דכתיב "וכפתחו עמדו כל העם" (נחמיה ח, ה)? כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה? ויש לומר, התם איירי בקול רם, כדי שלא יבטלו קול קריאת התורה, והכא איירי בנחת. והאי דקא מהדר אפיה – רבותא משמע: אע"ג דמהדר אפיה, שנראה כמניח ספר תורה, שפיר דמי; והאי דאהדר אפיה כדי שיכוון גרסתו. ורב אלפס כתב, דהלכות גדולות מפרשי: דווקא שיש שם עשרה אחריני, אז יכול ללמוד; אבל אין שם עשרה כי אם עמו – לא. והכא מיירי שהיו שם עשרה בלא הוא. ועוד תירץ האלפסי, שאני רב ששת שתורתו אומנתו הוא. ואנן מסתבר לן כי האי תירוצא.

מתירוצו של רב אלפס בשם הלכות גדולות ניתן להבין, שהעקרון בתקנת קריאת התורה הוא שהתורה תיקרא בציבור, לפני עשרה שומעים. לכן כשראה רב ששת שיש עשרה בלעדיו, ישב ולמד תורה.¹²

9. ראה בהרחבה: הר"ד סולובייצ'ק, "קריאת התורה בשבת, בשני וחמישי", שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק א, עמ' קעו-קפח.

10. רש"י לסוטה מא ע"א, ד"ה ושמע.

11. רמב"ם הלכות חגיגה ג, ה-ו.

12. גם הרמב"ם בהלכות תפילה יב, ט, כתב כדברי הר"ף. ראה עוד: סוכה נב ע"א תוד"ה כיון; הרא"ה קוק, טוב רואי, "יקרא פרשיותיו עם הציבור", ברכות, עמ' סג; הרב צבי שכטר, נפש הרב, עמ' קלו; הרב משה פיינשטיין, שרית אגרות משה, אר"ח, ד, סימן מ; הרב עובדיה יוסף, שרית יביע

תקנת הקריאה בתורה בציבור היא, אם כן, חובת שמיעה, ולא חובת לימוד, והיא דומה ביסודה לתוכנו של מעמד הקהל. פרטי ההלכות שבה נגזרים אף הם מהבנה זו.¹³

3. עמידת הקורא והציבור בעת הקריאה בתורה

על המלך הקורא בתורה במעמד הקהל נאמר במשנה בסוטה (ז, ח):

והמלך עומד ומקבל, וקורא יושב. אגריפס המלך עמד וקיבל, וקרא עומד, ושיבחוהו חכמים.

הגמרא בסוטה (מא ע"ב) דנה באפשרות שהמלך יישב בעת הקריאה בתורה בהקהל במקדש, בשל ההלכה "שאינן ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד". הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ד, כותב:

והמלך מקבלו כשהוא עומד, ואם רצה – יישב. ופותח ורואה, ומברך כדרך שמברך כל קורא בתורה בבית הכנסת, וקורא הפרשיות שאמרנו, עד שהוא גומר. וגולל, ומברך לאחריה כדרך שמברכין בבתי כנסיות, ומוסיף שבע ברכות.

הרמב"ם מדמה את הברכה שלפני קריאת התורה בהקהל ושלאחריה לברכה שלפני קריאת התורה בבית הכנסת ושלאחריה.¹⁴

המקור לחובת העמידה בקריאת התורה בבית הכנסת הוא במשנה במגילה (ד, א):
הקורא את המגילה – עומד ויושב.

קורא המגילה רשאי לשבת ורשאי לעמוד. בגמרא במגילה (כא ע"א) נאמר:

תנא: מה שאין כן בקריאת התורה. מנהגי מילי? אמר ר' אבהו: דאמר קרא "ואתה פה עמ'ד עמד" (דברים ה, כח).

רש"י שם מסביר שאין קורין בתורה בציבור במישוב. כך גם בתוספתא למגילה (ג, יב):

אומר, חלק ז, א"ח, סימן ט, סעיף א. הרב אריה פומרנצ'ק, עמק ברכה, עמ' מו, לומד זאת מדברי הרמב"ם בהלכות תפילה יב, ו, שפסק שאם בעל קורא השתתק, הקורא אחריו ממשיך ואינו צריך לברך שנית, מפני שסומך על הראשון. הברכה היא על התורה שנקראת בציבור, ולכן יוצא בברכת הראשון.

13. הסעיפים הבאים יעסקו בהלכות אלו, כפי שהצביע על כך הר"ד סולובייצ'ק, "תקנת משה", שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק ב, עמ' רכח.

14. הרב יששכר תמר, עלי תמר למגילה, ד ע"א, כותב שרק כאשר קרא המלך את פרשת הקהל הותר לו לשבת, אך כאשר קרא בתורה בשבת רגילה – היה עליו לקרוא בעמידה.

בית הכנסת שאין להם מי שיקרא אלא אחד – עומד וקורא ויושב, ועומד וקורא ויושב, עומד וקורא ויושב, אפילו שבעה פעמים.

ובירושלמי מגילה (ג, א) נאמר שאין לקורא להישען או לסמוך:

שמואל בר יצחק על לבי כנישתא, חזא לחד בר נש דתרגם וסמיך לעמוד. אמר ליה: אסור לך, כשם שניתנה באימה כך אנו צריכין לנהוג בה באימה.

חובת בעל הקורא בתורה לעמוד נפסקה אף להלכה,¹⁵ ויש האומרים שאף בדיעבד לא יצא ידי חובה אם לא עמד.¹⁶ אמנם מדברי הבית יוסף משמע שאף שלכתחילה על הקורא לעמוד, בדיעבד אם לא עמד – יצא. הוכחתו היא מהאמור בהקהל על המלך, שהיה קורא יושב, "ואי איתא דאפילו בדיעבד לא יצא – משום כבודו של מלך לא שרי לכתחילה".

הרב יששכר דב איילינבורג, באר שבע לסוטה מא ע"ב, כותב שאין ממעמד הקהל כל ראייה, מאחר שבמעמד הקהל אין המלך צריך להוציא את השומעים ידי חובה, אלא הוא קורא על מנת לחזקם ולזרזם במצוות, ולכן הוא רשאי לשבת, בו בזמן שבקריאת התורה בבית הכנסת על בעל הקורא להוציא ידי חובה את השומעים. לפיו, מעמד הקהל – עניינו שמיעת התורה, ולא מעמד לימודי; אלא שהוא רואה בקריאת התורה בבית הכנסת חובת קריאה של מצוה, ולכן על הקורא לעמוד. אך לדברינו נראה, שמבחינה זו מעמד הקהל וקריאת התורה בבית הכנסת שווים, ובשניהם מדובר על חובת שמיעה. אין מדובר כאן על הוצאת הציבור ידי חובתו, ולכן אף על פי שברמה העקרונית יש לעמוד, כפי שהיה במעמד הר סיני, הרי שמשום כבודו של המלך התירו לו לשבת (אם כי שיבחו את אגריפס שקרא מעומד).

באשר לעמידת השומעים, כתב המרדכי לשבת, סימן תכב, שהר"מ (תשב"ץ קטן, סימן קפב) היה עומד בשעת קריאת התורה, וכן נוהגים קצת אשכנזים וצרפתיים. ראייתם היא מהאמור: "וכפתחו עמדו כל העם". כזכור, פסוק זה מובא כחלק מתיאור מעין מעמד הקהל שקיימו עזרא ונחמיה, לאחר סיום בניית חומת ירושלים.¹⁷ אך הטור, אר"ח, סימן קמו, כתב בשם רב שר שלום, שהשומעים אינם צריכים לעמוד. הוא דוחה את הראיה מהפסוק בנחמיה: כוונת הפסוק היא שהעם שתקו, עמדו מלדבר (סוטה לט

15. טור ושו"ע אר"ח, סימן קמא, ומפרשי השו"ע. ראה עוד: הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, חלק ב, עמ' ק.

16. כך כותב המגן אברהם, אר"ח שם, ס"ק א, על פי דברי הב"ח בטור, אר"ח, סימן תרצ.

17. כך כתבו גם: המנהיג, הלכות שבת סימן ל; שבולי הלקט ענין פורים סימן קצח; הלכות קטנות (מרדכי סימן תתקסח), ועוד.

ע"א).¹⁸ מכאן שלא ניתן ללמוד דבר-מה מאותו (מעין) מעמד הקהל שבימי נחמיה לגבי חובת העמידה בעת קריאת התורה בבית הכנסת.¹⁹

4. חזרה על טעות בקריאת התורה

לדברי הר"ד סולובייצ'יק שם, בעל קורא שטעה צריך לחזור רק אם נגדיר את הקריאה בתורה כשמיעת דבר ה'; ואכן כך פוסק הרמב"ם בהלכות תפילה יב, ו: "קרא וטעה אפילו בדקדוק אות אחת – מחזירין אותו, עד שיקראנה בדקדוק". אם הקריאה היא כלימוד – לא היה צורך לחזור בגלל טעות אחת.

בהלכות הקהל אין התייחסות ברורה לשאלה מה הדין אם המלך טעה ולא דקדק בקריאה. יתכן שלא היו מחזירים אותו, מפני כבודו. אך יחד עם זאת, יש מקום להשוות זאת להלכה העוסקת בצורך בכוונה בעת ההקשבה לקריאה. הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ה כותב, ביחס למעמד הקהל:

הקריאה והברכות בלשון הקודש, שנאמר: "תקרא את התורה הזאת" – בלשונה, אף על פי שיש שם לועזות.

ושם בהלכה ו:

וגרים שאינן מכירין חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם, לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתירה, ומי שאינו יכול לשמוע, מכוון ליבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך – שליח הוא להשמיע דברי הא-ל.²⁰

לגבי קריאת התורה כותב הרמב"ם בהלכות תפילה יב, ט, דברים דומים:

18. כך כתב הרב יוסף קארו, בית יוסף, אור"ח, סימן קמא, א, ובשר"ע, אר"ח, סימן קמו, ז. אך הרמ"א שם כתב, שיש מחמירים לעמוד, וכן הובא במפרשי הש"ע. גם בשו"ת הרמ"ע מפאנו, סימן צא, דן בשאלת העמידה בשעת קריאת התורה ובמעמד הקהל, והוא מלמד זכות על אלה שאינם עומדים. לפיו, עמדו בעזרת נשים רק בשל הצפיפות, ועקרונית רשאים היו לשבת. הפסוק: "והעם על עמדם" בא לומר שיש לעמוד ולא להסתובב. ראה עוד: הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, חלק ב, עמ' קפז-קפח; הרב יוחנן גור ארי', "שמיעת קריאת התורה – בעמידה או ישיבה", חקרי מנהגים חב"ד, עמ' סב-עח.

19. ראה עוד בעניין זה: הרב מיכל זלמן שורקין, "בענין קריאת התורה וקריאת המלך בהקהל", הרי קדם, חלק ב, עמ' שכט-שלב.

20. יש הרוצים לומר שחלוקת ההלכות ברמב"ם שונה: סוף הלכה ה צריך להיות: "אף על פי שיש שם לועזות וגרים שאינן מכירין"; והלכה ו מתחילה ב: "חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני". משמעות הדבר היא שהפניה (בהלכה ו) היא לכולם, ולא רק לגרים.

כיון שהתחיל הקורא לקרות בתורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה. אלא הכל שומעין ושותקין ומשימין ליבם למה שהוא קורא, שנאמר: "ואזני כל העם אל ספר התורה" (נחמיה ח, ג). ואסור לצאת מן הכנסת בשעה שהקורא קורא, ומותר לצאת בין איש לאיש. ומי שהוא עוסק בתורה תמיד ותורתו אומנותו, מותר לו לעסוק בתלמוד תורה בשעה שהקורא קורא בתורה.

הפסוק שהרמב"ם מצטט: "ואזני כל העם אל ספר התורה" הוא, שוב, ממעמד ההקהל שערכו עזרא ונחמיה. ההקשבה ותשומת הלב המלאה היא מעמד של שמיעה, ולא של לימוד.

5. קבלת עול מלכות שמים בקריאת התורה

הרי"ד סולובייצ'ק רואה בקריאת התורה בעשרה דווקא מימד של קבלת עול מלכות שמים. הרמב"ם בהלכות תפילה יב, ג כותב:

אין קורין בתורה בציבור בפחות מעשרה אנשים גדולים בני חורין.

קודם לכן, בפרק ה, ד, כותב הרמב"ם:

אין אומרים קדושה, ולא קוראין בתורה ומברכין לפניה ולאחריה, ולא מפטירין בנביאים אלא בעשרה.

על כך כותב הרי"ד סולובייצ'ק:

עצם ההלכה כי אין קוראין בתורה בפחות מעשרה, משום שאין דבר שבקדושה נאמר בפחות מעשרה, מעיד כמאה עדים, כי פעולת הקריאה זהותית היא עם קבלת עול מלכות שמים... העובדה כי ברכות התורה מתחילות בקדושה, באמירת "ברכו את ה' המבורך", מפיצה אור בהיר על מהותה של קריאת התורה, שהיא עצמה פעולה של יראת שמים.

כך גם ביחס לקריאת ההפטרה בבית כנסת:

קריאתה מוסיפה רק במישור שמיעת דבר ה'²¹.

נראה שכך הוא במעמד הקהל. הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ו, כותב:

שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה.

21. לעיל הערה 13, עמ' רכט-רל.

מעמד הקהל עסוק כולו בקבלת עול מלכות שמים, כמוכח לעיל בשיטת חכמים בתוספתא.

כמובא לעיל, הרמב"ם עצמו השווה בין ברכות התורה בהקהל לבין ברכות התורה בבית הכנסת. כך כתב בהלכות חגיגה ג, ד:

ומברך כדרך שמברך כל קורא בתורה בבית הכנסת, וקורא הפרשיות שאמרנו עד שהוא גומר וגולל ומברך לאחריה כדרך שמברכין בבתי כנסיות.

במעמד הקהל אין קוראים הפטרה, אך הברכות שנאמרות לאחר הקריאה בתורה דומות לברכות ההפטרה. המשנה בסוטה (ו, ז) מביאה את הברכות שמברך הכהן הגדול ביום הכיפורים לאחר קריאתו:

מברך עליה שמונה ברכות: על התורה, ועל העבודה, ועל ההודיה, ועל מחילת העוון, ועל המקדש, ועל ישראל, ועל הכהנים ועל שאר התפילה.

ובמשנה שלאחריה, העוסקת בהקהל, נאמר:

ברכות שכהן גדול מברך אותן – המלך מברך אותן, אלא שנותן של רגלים תחת מחילת העוון.

ג. יעודן של הנשים במעמד הקהל

יתכן ששתי הגישות שמציגים חכמים ור' יהודה ביחס למעמד הקהל הן שתי גישות שמופיעות גם אצל תנאים אחרים. במשנה בסוטה (ג, ד) נאמר:

אומר בן עזאי: חייב אדם ללמד את בתו תורה, שאם תשתה תדע שהזכות תולה לה. רבי אליעזר אומר: כל המלמד בתו תורה כאילו לומדה תיפלות.

ובירושלמי סוטה (ג, ד) נאמר:

ובן עזאי דלא כרבי לעזר בן עזריה. דתני: מעשה בר' יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא שהיו מהלכין מיבנה ללוד, והקבילו את רבי יהושע בבקיעין.

אמר להן: מה חידוש היה לכם בבית המדרש היום?

– ואמרו לו: הכל תלמידך ומימך אנו שותים.

– אמר להן: אפילו כן, אי אפשר לבית המדרש שלא יהא בו דבר חדש בכל יום. מי שבת שם?

– אמרו לו: רבי לעזר בן עזריה.

– ומה היתה פרשתו?

– "הקהל את העם האנשים והנשים והטף".

– ומה אמר בה?

– הואיל והאנשים באין ללמוד, והנשים באות לשמוע, הטף – למה בא?
אלא ליתן שכר למביאייהן.

– אמר להן: אין הדור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו.

הירושלמי מציג מחלוקת בין ר' אליעזר בן עזריה לבין בן עזאי, בשאלה: האם נשים רשאיות ללמוד תורה. בן עזאי סובר שהאב צריך ללמד את בתו תורה; ולעומתו, מביא הירושלמי את פרשנותו של ר' אלעזר בן עזריה לפסוק במעמד הקהל: "הקהל את האנשים והנשים" – שהנשים באות רק בשביל לשמוע, ולא בשביל ללמוד, ומכאן הסיק הירושלמי שדעת ר' אלעזר בן עזריה היא שנשים אינן צריכות ללמוד תורה.²²

בכך הקביל הירושלמי את דברי ר' אלעזר בן עזריה לדברי ר' אליעזר במשנה, הסובר שאין לאב ללמד את בתו תורה, וכל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות. אמנם הירושלמי הציג את דעת ר' אלעזר בן עזריה כחולקת על בן עזאי: "ובן עזאי דלא כרבי לעזר בן עזריה", ולא נקט בדרך ההסכמה, בנוסח כמו: "ר' אליעזר כר' אלעזר בן עזריה". הירושלמי גם לא התייחס לשאלה: כיצד ייפרש בן עזאי את הפסוק ממצוות הקהל לשיטתו?

על מנת לעמוד על הנקודה שבה חולק בן עזאי על ר' אלעזר בן עזריה, יש לבאר את דברי ר' אלעזר בן עזריה עצמו: כיצד הוא תופס את המעמד? לשיטתו, האנשים באים בכדי ללמוד, והנשים – שומעות. לפי זה, מטרת המעמד היא לימוד תורה בהמון; ומאחר שנשים פטורות מלימוד תורה (קידושין כט ע"ב), הרי שמצוותן היא לשמוע בלבד. הנשים מבטאות בכך שהן שייכות ללימוד התורה בעם ישראל, אך אין הן לומדות בפועל. מעמד הקהל, לפי ר' אלעזר, משמש מקור שממנו ניתן ללמוד על פרטים בהלכות תלמוד תורה של כל השנה. אם נכונים דברינו בהסברת שיטת ר' אלעזר בן עזריה, אזי הוא סובר כשיטת ר' יהודה בתוספתא.

לאור זאת ניתן לפתור את השאלות ששאלנו בהבנת דברי ר' יהודה לעיל, מתוך תשובת התלמידים לר' יהושע על הדרשות שדרש ר' אלעזר בן עזריה באותו יום, וכפי שהיא מופיעה במקורה ובשלמותה בתוספתא סוטה (ז, י-יב):

ועוד אחרת דרש: "את ה' האמרת היום... וה' האמירך היום" (דברים כו, יז) –

יח). אמר להם הקב"ה: כשם שעשיתם אותי חטיבה אחת בעולם, אף אני

אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם הבא.

22. ניתן להסביר שדרשת ר' אלעזר בן עזריה עולה מתוך הפסוק עצמו "הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך למען ישמעו ולמען ילמדו". על האנשים נאמר: "למען ילמדו", ועל הנשים – "למען ישמעו".

ועוד אחרת דרש: "דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים" (קהלת יב, יא): מה דורבן זה מכוון את הפרה להביא חיים בעולם, אף דברי תורה אינן אלא חיין לעולם, שנאמר: "עץ חיים היא וגו'". או מה דורבן זה מיטלטל, יכול אף כך דברי תורה? תלמוד לומר: "וכמשמרות נטועים". [או אינן חסירין ולא יתירין? תלמוד לומר "נטועים"], מה נטיעה פרה ורבה, אף דברי תורה פרין ורבין. "בעלי אספות" (שם) – אלו שנכנסין ויושבין אסופות אסופות, ואומרים על טמא טמא ועל טהור טהור, על טמא במקומו ועל טהור במקומו.

שמא יאמר אדם בדעתו: הואיל ובית שמי מטמין ובית הלל מטהרין, איש פלוני אוסר ואיש פלוני מתיר – למה אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: דברים – הדברים – אלה הדברים: כל הדברים ניתנו מרועה אחד; אל-אחד בראן, פרנס אחד נתנן, ריבון כל המעשים ברוך הוא אמרו. אף אתה עשה לכך חדרי חדרים, והכנס בה דברי בית שמי ודברי בית הלל, דברי המטמאין ודברי המטהרין.

אמר להם: אין דור יתום שר' ליעזר שרוי בתוכו.

באותו היום עסק ר' אלעזר בן עזריה, כפי שסיפרו תלמידיו, בפרשיות הקהל, ודרש דרשה על הפסוק "את ה' האמרת". פסוק זה הוא מפסוקי התוכחה בפרשת כי תבוא, ומכאן שלדעת ר' אלעזר בן עזריה יש לקרוא במעמד הקהל גם את הפסוקים בפרשת כי תבוא. יתכן, אם כן, שאף הוא סובר כדברי ר' יהודה, "שקורא פרשת המלך עד שגומר את כולה". לפיו, המלים "עד כולה" יכולים להתפרש: עד סוף הברכות והקללות, וכשיטת חכמים (משנה סוטה ז, ח); או שמא "כולה" – הכוונה היא עד סוף הספר, או לפחות עד פסוקי ההקהל (שכן ר' יהושע מוסיף ודורש באותו היום גם את פסוקי ההקהל).

לפי העולה מדרשות ר' אלעזר בן עזריה, על פסוקי ההקהל שבפרשת וילך ועל פסוקי הברכות שבפרשת כי תבוא, יתכן שנוכל להבין את כוונת ר' יהודה בתוספתא בסוטה (ז, י): "ופרשת המלך עד שגומר את כולה, ופרשות הנדרשות בה, וגומר עד סוף". ב"פרשת המלך" – הכוונה היא לכל הפסוקים שבין שתי "פרשות המלך" שבתורה: החל מהמצוה למנות מלך, כמובא בפרשת שופטים (דברים יז, יד-כ), ואשר נקראים בפי חז"ל "פרשת המלך" (סנהדרין כ ע"ב), וכלה בפסוקי ההקהל (דברים לא, יא-יד), שאף הם נקראים בחז"ל "פרשת המלך" (משנה סוטה ז, ח). ואכן, הפסוקים שדורש ר' אלעזר בן עזריה נמצאים בין שתי פרשות המלך.

"וגומר עד סוף" – יכול להתפרש, שמ"פרשת המלך" – דהיינו: פסוקי ההקהל – היה המלך מוסיף וקורא עד סוף חומש דברים, אך מבלי לדרוש. הסבר נוסף הוא, ש-"וגומר עד סוף" רומז לפסוק המסיים את ספר קהלת: "סוף דבר הכל נשמע, את האלקים ירא

ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם" (קהלת יב, יג).²³ לפי זה היה המלך קורא, לאחר הקריאה בתורה, גם את מגילת קהלת, שכן מגילה זו – כשמה כן היא – נאמרה בהקהל. כך נדרש בקהלת רבה (א, ב):

למה נקרא שמו "קהלת"? שהיו דבריו נאמרים בהקהל, על שם שאמר: "אז יקהל שלמה".

הפסוק המסיים את קהלת מקביל בתוכנו למצוות הקהל: "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלקיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים לא, יב). ר' אלעזר בן עזריה דרש באותו היום גם את הפסוק מקהלת, הסמוך לפסוק המסיים את המגילה: "דברי חכמים כדרבנות וכו'" (יב, יא). תוכן הדרשה היה על התורה ולימודה בהמון, כפי הבנתו של ר' אלעזר בן עזריה את עניינו של מעמד הקהל. בן עזאי חולק על ר' אלעזר בן עזריה. כאמור, הירושלמי לא השיב מה ענה בן עזאי על דרשת הפסוקים של ר' אלעזר בן עזריה. התוס' לסוטה כא ע"ב, ד"ה בן עזאי, מביאים את דברי הירושלמי ומסבירים את שיטת בן עזאי:

ונראה דפירש, דמצוה לשמוע הנשים – כדי שיידעו לקיים מצוה, ולא משום שיידעו שזכות תולה.²⁴

לפיו, מטרת בואן של הנשים למעמד הקהל היתה ללמוד את המצוות שהן מחוייבות בהן.

אפשרות אחת להסביר את דברי בן עזאי היא, שאכן נשים צריכות ללמוד תורה, וגם במעמד הקהל זו היתה מטרת בואן: ללמוד תורה, ולא רק לשמוע. פרשנות כזו לפסוקי הקהל מביא הרמב"ן, אשר מציין שדבריו אינם תואמים את דברי ר' אלעזר בן עזריה. וכך כותב הרמב"ן בביאורו לדברים לא, יב:

למען ישמעו ולמען ילמדו – האנשים והנשים, כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'. ובניהם אשר לא ידעו ישמעו ולמדו – הם הטף, כי ישמעו וישאלו, והאבות ירגילום ויחנכו אותם. כי אין הטף הזה יונקי שדים, אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך, וזה טעם "ולמדו ליראה" – בעתיד, כי למעלה אמר "ולמדו ויראו". אבל רבותינו אמרו: "האנשים ללמוד, והנשים לשמוע, והטף – למה בא? ליתן שכר למביאייהם".

פרשנותו של הרמב"ן לפסוק ביחס למטרת בואם של הנשים והטף שונה מפרשנותו של ר' אלעזר בן עזריה, וכפי שהוא עצמו מציין בסוף דבריו. לפיו: "למען ישמעו ולמען

23. הסבר זה שמעתי מפי ר' זאב (ז'אבו) ארליך, מעפרה.

24. דברי הירושלמי הללו הוזכרו גם בתוס' בחגיגה ג ע"א, ד"ה נשים לשמוע, אם כי שם אין התוס' מסבירים את דברי בן עזאי.

ילמדו" – היא הוראה לאנשים ולנשים כאחד, "כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'". יתכן שכך הבין בן עזאי את הפסוק, ומפסוק זה במעמד הקהל ישנו סיוע לשיטתו, שהאב חייב ללמד את בתו תורה.

על פי הסבר זה, יוצא שבן עזאי ור' אלעזר בן עזריה מסכימים שניהם לשיטת ר' יהודה בתוספתא בסוטה, שעניינו של מעמד הקהל הוא לימוד תורה בהמון, וכיון שהוא מעמד לימודי יש מקום לעיין ולהרחיב בדרשות. מחלוקתם היא בשאלה, אם גם נשים שמצוות לבוא להקהל באות על מנת ללמוד (כשיטת בן עזאי), או הואיל ונשים פטורות באופן עקרוני ממצוות לימוד תורה הרי שגם למעמד הקהל הן באות רק על מנת לשמוע (כשיטת ר' אלעזר בן עזריה). לגבי גברים, המצווים ללמוד תורה, עניינו של המעמד הוא לימוד תורה, והם נצטוו לבוא על מנת ללמוד.

הרב חיים בן עטר מבאר את הדברים כך:

למען ישמעו ולמען ילמדו – כי לפי שאמר הכתוב בהקהל את העם האנשים והנשים והטף לקרות ספר תורה באזניהם, וכבר קדם לנו כי הנשים אינם בני תלמוד תורה, דכתיב "ולמדתם אתם את בניכם" (דברים יא, יט), ודרשו: ולא בנותיכם (קידושין כט ע"א) – לזה חילק הכתוב שני הדרגות במצוה זו, ואמר בתחילה חלוקה שהיא שווה באנשים ובנשים, והוא "למען ישמעו" – פירוש: שישמעו מצוות התורה שחייבין הם לעשות, ודבר זה שווים הם בו, שגם הנשים חייבים במצוות לא תעשה ובמצוות עשה שאין הזמן גרמא; ואמר אח"כ חלוקה בפני עצמו כנגד האנשים לבד, והוא: "למען ילמדו" – שהוא תלמוד תורה. ולזה לא אמר "למען ישמעו וילמדו", שאז היה נשמע שניהם בעונש אחד.

שוב ראיתי מאמר חז"ל: "הנשים לשמוע, והאנשים ללמוד". ובהם דברינו עצמם. ונתחכמו להקדים הנשים לאנשים, כסדר הכתוב שהקדים "למען ישמעו" ואח"כ "למען ילמדו".²⁵

לפי האור החיים, נשים שבאות לשמוע לומדות את המצוות שהן חייבות בהן, ואילו הגברים באים ללמוד את התורה כולה. לפיו, דרשת ר' אלעזר בן עזריה: "נשים לשמוע" מתייחסת, למעשה, ללימוד, אלא שלימוד זה מוגבל למצוות שנשים חייבות בהן בלבד. אפשרות נוספת להסביר את בן עזאי היא, שמחלוקתו עם ר' אליעזר במשנה היא בשאלת חובת האב ללמד את בתו תורה, בעוד שדרשת הפסוקים מהקהל היא על חובת האשה עצמה, ולא על חובת אביה כלפיה. לפי בן עזאי, האב חייב ללמד את בתו תורה, אך למעמד הקהל היא צריכה לבוא רק בשביל לשמוע. אמנם לא ברור, לפי הסבר זה, מדוע לא תבוא הבת גם בשביל ללמוד? ניתן גם להסביר, שמחלוקתם היא בשאלה:

מהי חובת האב כלפי הטף – ליתן שכר למביאייהם, ובכלל זה גם בנות; ולפי זה מחלוקת בן עזאי ור' אליעזר בן עזריה היא בחובת האב כלפי בתו.

ד. "לשמוע" – כיום שניתנה בו התורה בסיני

אמנם ישנה אפשרות אחרת לפרש את הדברים. יתכן שלפנינו נמצאת שוב אותה מחלוקת עקרונית בשאלה, אם מעמד הקהל עניינו לימוד תורה בהמון, או חזרה על מעמד הר סיני.

לפי בן עזאי, אין להקיש ממעמד הקהל, המתקיים אחת לשבע שנים, למצוות תלמוד תורה של כל ימות השנה. מטרת בואן של הנשים והגברים להקהל היא אחרת. ניתן לפרש את דברי הירושלמי בסוטה: "ובן עזאי דלא כרבי לעזר בן עזריה" במובן זה, שיש ביניהם מחלוקת עקרונית בשאלה: מהו יעודו של מעמד הקהל? וממילא – האם ניתן ללמוד ממנו וממטרת בואן של הנשים למעמד זה, ללימוד תורה של כל השנה. שהרי כבר על עצם חובת האב ללמד את בתו תורה נחלק בן עזאי על ר' אליעזר במשנה, ואם כן יש, לכאורה, לשאול: מדוע אין הירושלמי מציג את דברי ר' אלעזר בן עזריה כתנא דמסייע לשיטת ר' אליעזר (כפי ששאלנו לעיל)? על כרחנו, שמחלוקת בן עזאי ור' אליעזר היא נקודתית, בשאלת חובת האב כלפי בתו, ואילו מחלוקת ר' אלעזר בן עזריה ו'בן עזאי היא עקרונית, והיא עוסקת בשאלת יעודו של מעמד הקהל, ובאפשרות ללמוד ממנו לגבי חובת לימוד התורה של כל השנה.

בן עזאי יכול להסכים לשיטת חכמים החולקים על ר' יהודה, על פי פרשנות הרמב"ם באשר למטרתו של מעמד הקהל. הרמב"ם פוסק בצורה ברורה כשיטת חכמים, בשאלה מהיכן המלך היה מתחיל לקרוא. וכך כותב הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ג:

מהיכן הוא קורא? מתחילת חומש "אלה הדברים" עד סוף פרשת שמע, ומדלג ל"והיה אם שמוע וגו'", ומדלג ל"עשר תעשר", וקורא מ"עשר תעשר" על הסדר עד סוף ברכות וקללות, עד "מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב" (דברים כה, ט), ופוסק.

הרמב"ם איננו פוסק כדברי ר' אליעזר בן עזריה, באשר למטרת בואן של הנשים. הרמב"ם, הנשים והגברים באים לשם אותה מטרה. וכך כתב הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, א:

מצוות עשה להקהיל כל ישראל, אנשים ונשים וטף, בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל, ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת, שנאמר: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסכות, בבוא כל ישראל לראות וגו' הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך וגו'".

המטרה היא, לדעת הרמב"ם, שמיעת דברי התורה, ולא לימודה. הרמב"ם חוזר מספר פעמים בהלכות חגיגה שם על הפועל "שמע". והוא איננו מזכיר, ולו פעם אחת, שמטרת המעמד היא ללמוד תורה. כך כתב שם בהמשך הלכות חגיגה ג, ד-ו:

שישמעו קריאתו וכל ישראל העולים לחג מתקבצין סביביו... וגרים שאינן מכירין חייבין להכין ליבם ולהקשיב אזנם, לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה. ומי שאינו יכול לשמוע מכוון ליבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת. ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה, ומפי הגבורה שומעה, שהמלך – שליח הוא להשמיע דברי האל.

הגברים והנשים באים לשמוע, כיום שניתנה התורה בסיני. וכפי שנאמר בפסוקים

(דברים ד, י-ד):

יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחרב, באמר ה' אלי: הקהל לי את העם ואשמעם את דברי, אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה, ואת בניהם ילמדון. ותקרבו ותעמדון תחת ההר, וההר בער באש עד לב השמים, חשך ענן וערפל. וידבר ה' אליכם מתוך האש, קול דברים אתם שמעים, ותמונה אינכם ראים, זולתי קול. ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות, עשרת הדברים, ויכתבם על שני לוחות אבנים. ואתי צוה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשותכם אתם בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה.

הרמב"ם יסביר את הפסוקים המגדירים את מטרת הקהל באופן הבא: "למען ישמעו ולמען ילמדו" – המטרה העיקרית היא שהכל ישמעו, כדי שאחר כך הם ילמדו. הכל חייבים לשמוע – החכמים הגדולים מחד, ומאידיך – הגרים שזה עתה הצטרפו ואינם יודעים הרבה. גם מי שבמובן הטכני איננו מסוגל לשמוע, צריך לכוון ליבו לשמיעת הדברים. זהו מעמד שעניינו שמיעה, כשיטת חכמים בתוספתא בסוטה. משום כך אין הרמב"ם פוסק כשיטת ר' יהודה, "שדרשות היה דורש בה", מפני שאופיו של מעמד הקהל הוא שמיעת התורה, ולא לימוד עיוני. לכן אין צורך בו בדרשות.

לזה יכול בן עזאי להסכים. לפי דעתו, אין כל תלות בין מטרת בואן של הנשים למעמד הקהל לבין חובת תלמוד התורה. במעמד הקהל החובה היא לשמוע את התורה, ואין לכך כל קשר לשאלת חובת תלמוד תורה לבת.

1. חובת תלמוד תורה לבת

נראה שכך הבין הרמב"ם, שהרי בדבריו על מטרת בואן של הנשים למעמד הקהל הוא השווה בין גברים לנשים. אולם מאידך, הרמב"ם פסק כשיטת ר' אליעזר באשר לחובת האב ללמד את בתו תורה. כך כתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה א, יג:

אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטוות, וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו – אין שכרו כשכר המצווה שעשה, אלא פחות ממנו. ואף על פי שיש לה שכר, צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין דעתם מכוונת להתלמד, אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תיפלות. במה דברים אמורים? בתורה שבעל פה, אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחילה; ואם לימדה – אינו כמלמדה תיפלות.

ספר חסידים, סימן שיג, מבחין בין מצוות תלמוד תורה ובין מצוות הקהל:

חייב אדם ללמוד לבנותיו המצוות, כגון פסקי הלכות. ומה שאמרו שהמלמד לאשה תורה כאלו מלמדה תיפלות – זהו עומק תלמוד וטעמי המצוות וסודי התורה, אותן אין מלמדין לאשה ולקטן; אבל הלכות מצוות ילמד לה, שאם לא תדע הלכות שבת – איך תשמור שבת? וכן כל מצוות, כדי לעשות להיזהר במצוות, שהרי בימי חזקיה מלך יהודה אנשים ונשים גדולים וקטנים ידעו אפילו טהרות וקדשים. וזהו "הקהל את העם האנשים והנשים והטף", וזהו "אתם נצבים היום כולכם וגו' נשיכם וגו'".

ה"ט"ז בשו"ע, י"ד, סימן רמו, ס"ק ד, מבחין אחרת בין מצוות תלמוד תורה לבין מעמד הקהל:

דהתם לא דרש המלך כי אם פשוטי הדברים, וזה באמת מותר אף לדין לכתחילה, כמו שהוא המנהג בכל יום; מה שאין כן בלימוד פירוש דברי תורה דרך התחכמות והבנה – אסרו לכתחילה. וזה מובן בלשון התלמוד: אנשים ללמוד, והנשים לשמוע – דהיינו, שהנשים לא ישימו לב רק בפשוטי הדברים לשמוע אותן, אבל לא בחלק הלימוד.²⁶

לדברינו, הרמב"ם פוסק את דברי ר' אליעזר, ואין לאב ללמד את בתו תורה, בעוד שמעמד הקהל – יעודו הוא שמיעת התורה, כיום נתינתה בסיני, והמלך הוא שליח

26. ראה: מהר"ץ חיות לחגיגה ג ע"א. אם כי דבריו לסוטה כ ע"ב נראים כסותרים. ראה עוד מהרש"א בסוטה שם; הרב אליעזר ולדנברג, ש"ת ציץ אליעזר, חלק ט, סימן ג, ס"ק ד.

להשמיע דבר הא-ל. כשם שבמעמד הר סיני נשים נכחו בו ("כה תאמר לבית יעקב" (שמות יט, ג), כך גם במעמד הקהל.

2. חובת נשים בקריאת התורה בשבת

בתוספתא במגילה (ג, יא) נאמר:

והכל עולין למניין שבעה, אפילו אשה, אפילו קטן. אין מביאין את האשה לקרות לרבים.

בגמרא במגילה (כג ע"א) מנומק הדבר:

תנו רבנן: הכל עולין למניין שבעה, ואפילו קטן, ואפילו אשה. אבל אמרו חכמים: אשה לא תקרא בתורה, מפני כבוד צבור.

מדברים אלה הסיק המגן אברהם בשו"ע, או"ח, סימן רפב, ס"ק ו':

משמע מכאן דאשה חייבת לשמוע קריאת התורה. ואף על פי שנתקנה משום תלמוד תורה, ונשים אינן חייבות בתלמוד תורה, מ"מ מצוה לשמוע, כמו מצוות הקהל, שהנשים והטף חייבים בה, עיין סימן קמו. ומיהו י"ל דאף על פי שאינן עולות למניין – וכן כתבו התוס' סוף ראש השנה – אבל במסכת סופרים פ"ט כתוב: הנשים חייבות לשמוע קריאת ספר כאנשים, ומצוה לתרגם להם שיבינו עכ"ל. וכאן נהגו הנשים לצאת חוצה.

הדברים ממסכת סופרים שציין המג"א הם בפרק יח, הלכה ה':

שהנשים חייבות לשמוע קריאת ספר כאנשים, וכל שכן זכרים. וכן הן חייבות בקריאת שמע ובתפילה ובברכת המזון ובמזוזה. ואם אינן יודעות בלשון הקודש, מלמדין אותן בכל לשון שיכולות לשמוע וללמוד. מיכן אמרו: המברך צריך שיגביה קולו, משום בניו הקטנים ואשתו ובנותיו.

אמנם יש מהראשונים שכתבו במפורש שנשים פטורות מקריאת התורה, ועיקר דיונם הוא בשאלת פטור הנשים ממצוות עשה שהזמן גרמא.²⁷ אך המגן אברהם דימה

27. תוס' לראש השנה לג ע"א, ד"ה והא; רא"ש לקידושין א, מט; מאירי למגילה כג ע"א. במעשה רוקח על הרמב"ם הלכות תפילה יב, יז, כתב שנשים חייבות לשמוע קריאת ספר תורה כאנשים, אם כי החיד"א, בכסא רחמים על מסכת סופרים שם, כתב, שמילת "חייבות" – לאו דווקא, שהרי נשים פטורות לגמרי מתלמוד תורה, אלא מנהג טוב בעלמא הוא. וכן הרב יהודה עייאש, מטה יהודה, סימן רפב, סק"ז. החיד"א, ברכי יוסף, סימן רפב, ס"ק ו-ז, מביא ראייה לדברי המג"א מדברי הטור, או"ח,

את חובתן של נשים לשמוע את קריאת התורה בבית הכנסת לחובתן לשמוע את קריאת התורה בהקהל, שבה הן חייבות על אף שזו מצוות עשה שהזמן גרמא.²⁸ אולם הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, או"ח, סימן רפב, סעיף יא, אינו מקבל את ההשוואה למצוות הקהל:

נמצא במסכת סופרים... ונראה לי דלאו חיוב גמור קאמר... שהרי פטורה מתלמוד תורה; ועוד דאין לך זמן גרמא יותר מזה. ואין לדמות למצוות הקהל שציוותה תורה "הקהל את האנשים והנשים והטף", שזו היא מצוה מיוחדת, פעם לשבע שנים... אבל שנאמר שמחוייבות בכל שבת בקריאת התורה – ודאי מילתא תמיה, ומעשים בכל יום יוכיחו. ועל פי רוב אי אפשר להן לשמוע. אלא המסכת סופרים אומר על דרך המוסר, בזמן שהיו מתרגמים להם, שנכון לתרגם לפניהם.²⁹

יתכן והמג"א וערוך השולחן נחלקים בשאלה עד כמה יש ללמוד ממעמד הקהל לקריאת התורה שבבית הכנסת. המג"א רואה בחובת קריאת התורה בבית הכנסת קריאה לימודית, ועל אף שנשים פטורות ממצוות תלמוד תורה בכל זאת עולות למנין שבעה אלמלי כבוד הציבור, ואילו ערוך השולחן טוען שאין לדמות וללמוד דבר ממצוות הקהל לקריאה בבית הכנסת. שם החובה היתה על המלך לקרוא פרשיות מיוחדות אחת לשבע שנים, ואין זה משמש מקור לקריאה בבית הכנסת.

* * *

נספח: הקהל בזמננו – מעמד מתחדש

אילו היה בית המקדש קיים, היינו כולנו, ללא יוצא מהכלל: האנשים, הנשים והטף, עולים לרגל למקדש במוצאי שנת השמיטה, ושומעים את קריאת התורה מפי המנהיג הבכיר ביותר במערכת השלטון הלאומי. היה זה סיום מרומם למעגל של שבע שנים, והכנה לקראת שבע שנים חדשות. הרמב"ם מסביר את טעמי מצוות חג הסוכות: החגיגה במקדש והעליה לרגל:

סימן תיז, לגבי קריאת התורה בראש חודש. עוד על שאלת חיוב הנשים לשמוע את קריאת התורה בשבת, בשני וחמישי, ראה: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת, חלק ד, סימן כג.
28. ראה: קידושין לד ע"ב-לה ע"א; חגיגה ג ע"א; רמב"ם, ספר המצוות, עשה טז; רמב"ם, הלכות חגיגה, ג, א; רמב"ם, הלכות עבודה זרה יב, ג.
29. בסוגיה זו עסק גם הרב יהושע ויצמן, "הגדרת מצוות הקהל", ספר הקהל, עמ' 195-198.

אבל תועלת החג – הרי טעמה ידוע, במה שיושג באותה ההתקהלות מהתחדשות התורה באותה ההתפעלות ואחוות בני אדם זה לזה. ובפרט מצות הקהל.³⁰

למרבה הצער והכאב, מאז שנחרב מקדש מלך, מאז שהתפרקנו מאחיזתנו בארץ וגלינו ממנה, לא התקיים מעמד הקהל, וחכמים אף לא קבעו שום עשיית "זכר" למצוה זו, כפי שקבעו במצוות אחרות. אולם לפני למעלה ממאה שנה דרש הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים (האדר"ת) לעשות זכר למצוה זו. ואכן, החל במוצאי השמיטה הסמוכה לתקומתה של מדינת ישראל, בסוכות תש"ו, התחדש מעמד הזכר להקהל בירושלים, ומאז הוא מתקיים בכל מוצאי שמיטה, בתמיכתם של הרבנים הראשיים לישראל לדורותיהם ובהנהגתם, וביוזמתו המבורכת מדי מוצאי שמיטה של מי שהיה בעבר מנכ"ל משרד הדתות, ד"ר שמואל זנוויל כהנא.³¹

בשורות הבאות ננסה להבין את המיוחד שבמעמד הקהל. נעמוד על הערכים שניתן לשאוב ממנו, גם לימינו, ועל ה"התחדשות בתורה", כלשון הרמב"ם, שהוא מסייע בידינו לחדש גם כיום.

1. חידוש מעמד הר סיני

מטרת המעמד היא:

לקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת.³²

הפרשיות שנקראו לקוחות מספר דברים, ונושאייהן: תיאור ההיסטוריה הלאומית ומשמעותה (פרשת דברים ואתחנן), קבלת עול מלכות שמים (פרשת שמע ופרשת "והיה אם שמע"), קבלת עול מצוות (מאמצע פרשת ראה, פרשת שופטים ופרשת כי תצא) וכריתת ברית בין ישראל לה' (הברית והתוכחה שבפרשת כי תבוא). אין מדובר על לימוד שגרתי, אלא:

כיום שניתנה בו בסיני... שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה, ומפי הגבורה שומעה.³³

מעמד הקהל, המתקיים בכל שבע שנים, הוא שחזור מעמד הר סיני, הנקרא בתורה: "יום הקהל" (דברים ט, י; יח, טז). עם מתן התורה, נהיינו לעם, ל"קהל". מפרטים וממשפחה הפכנו לאומה, בעלת מטרות וייעודים. ייחודה של תורת ישראל היא בהיותה מכוונת

30. רמב"ם, מורה נבוכים, ג, מו.

31. ראה ספרי: מלכות יהודה וישראל, "לתולדות זכר להקהל" מאחר החורבן עד ימינו", עמ' 444-479.

32. רמב"ם, הלכות חגיגה ג, א.

33. רמב"ם, שם, ו.

לאומה. אין בה הדרכות וייעודים לבודדים. עבודת ה' היא עבודה של עם שלם, לכל גווניו ואגפיו, שמודרכת ומונחה לאור האידיאה האלוקית. ומתוך הסתכלות זו, מונחה כל אחד ואחד מישראל בפיתוח שאיפותיו ובאופן ההתנהגות הראוי. בשנות הגלות הארוכות הורגלנו שלא להסתכל על התורה במבט כזה. עסקנו בפרשנות ובבירורים רעיוניים והלכתיים, בשאלות אישיות וקהילתיות, ופחות דנו במשמעויות העמוקות של התורה, כמיועדת לקהל ולאומה בארצה. שחזור מעמד הר סיני הוא שחזור "יום הקהל", היום שבו נהיינו אומה. שחזור כזה מחייב התחדשות בלימוד התורה. תורה עמוקה, גדולה ומקיפה, בכל תחומי החיים, הלאומיים הציבוריים והאוניברסליים.

2. דברי המלך החדשים

לכאורה היה מתבקש שבראש המעמד המתקיים במקדש, שעניינו לימוד תורה, יעמוד הכהן הגדול, שהמקדש הוא מקום עבודתו, או אולי ראש הסנהדרין, היושבת אף היא בלשכת הגזית שבמקדש, ואולי הנביא המוכיח את העם. והנה, דווקא המלך הוא זה שעומד בראש המעמד. זאת מפני שמלך ישראל הוא ביטוי לפן הלאומי של האומה. המלך הוא "לב כל ישראל".³⁴ הקהל הוא "פרשת המלך" (משנה סוטה ז, ח), "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל".³⁵ אין הפרדה בין הדת למדינה. מדינתנו היא מדינה יהודית, ואיננה מדינה אזרחית כללית. התורה מהווה את המרכז והמוקד של המדינה, והעומד בראש המדינה היהודית – ודווקא הוא – חוזר, משנן ומחדש זאת, מדי שבע שנים.

3. "בבוא כל ישראל" – ארון הספרים המחודש

חובת הכל להגיע למעמד הר סיני המחודש מבטא את העובדה שהתורה שייכת לכל. אנשים, נשים וטף, "וגרים שאינן מכירין חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם, לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה, כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שידועים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתירה".³⁶ כל העם, מקצה לקצה: החל בתלמידי החכמים הגדולים ביותר, וכלה באלה שזה עתה החלו ללמוד. אחת הדרשות המפורסמות יותר בפסוקי ההקהל היא דרשת ר' אלעזר בן עזריה:

"הקהל את העם, האנשים והנשים והטף": אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף – למה באין? כדי ליתן שכר למביאיהן".³⁷

דרשה כזו או דומה לה נאמרה על ראשיתה של פרשת ניצבים:

34. רמב"ם, הלכות מלכים ג, ו.

35. רמב"ם, שם.

36. רמב"ם, הלכות חגיגה ג, ו.

37. חגיגה ג ע"א.

ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה פתח ואמר: "אתם נצבים היום פֶּלְכֶם, טפכם נשיכם": אנשים באים לשמוע, נשים כדי לקבל שכר פסיעות, טף – למה בא? כדי ליתן שכר למביאייהן".³⁸

בגמרא מסופר שבאותו היום נוספו 400 ספסלים לבית המדרש, ולגירסא אחרת – 700 ספסלים (ברכות כח ע"א). לפני כן, היו אותם יושבי ספסלים יושבים וממתנים עד שיפתחו בפניהם את בית המדרש, שיכירו להם את בית המדרש, את ארון הספרים של עם ישראל לדורותיו, שיתנו להם להרגיש תחושת שייכות. מנהיגות רוחנית, שה"מוטו" שלה – מיום מינויה – הוא הרביית ספסלים בבית המדרש, ושכך היא דורשת בכל הזדמנות ובכל מקום, מבטאת מסר משמעותי, שהתורה אינה מיועדת לאליטה (= ליטא??), לחוג מצומצם של לומדי תורה בישיבות. התורה איננה מיועדת רק למי ש"תוכו כברו". היא שייכת לכל.³⁹

לימוד התורה בהמון, במסגרות רבות ומגוונות, לגילאים השונים, וברמות השונות – הוא עצמו התחדשות תמידית של התורה.

4. חידושי תורה של נשים

במעמד הר סיני נאמר: "כה תאמר לבית יעקב" – אלו הנשים (שמות יט, ג ורש"י). כך מצווה התורה גם במעמד הקהל: "הקהל את העם, האנשים הנשים והטף, וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו" (דברים לא, יב). גם הנשים שומעות ולומדות ליראה את ה'. כך כתב הרמב"ן שם; אם כי ציין, שרבותינו דרשו שהנשים באות רק בשביל "לשמוע", ולא בשביל "ללמוד" ממש, כגברים.

נשים אינן מצוות במצוות תלמוד תורה, ויש מהן שבאות רק בשביל לשמוע, להתרשם, לקבל מהמוכן. אך יש נשים אחרות, שבאות ללמוד, ולא רק לשמוע. מטרתן – לעיין, להעמיק, לברר, ואולי אף לחדש בתורה.

בשנים האחרונות בולטות יותר אותן הנשים והבנות, שלומדות תורה במדרשות, במכללות ובמסגרות אחרות, בשקידה ובהתמדה רבה. הוכשר דור שלם של בנות שהורגלו ללמוד ברמה גבוהה, ויש לברך על כך. אמנם עליהן לחבור למסורת לימוד התורה הרציף במהלך כל הדורות, לגשר על הפערים, שאם לא כן – קולן ילך לאיבוד. עליהן להישמר שלא לערער את מסגרת המשפחה, ושלא לפגוע בערכי הצניעות.

5. הטיפ – חינוך מגיל צעיר

החינוך לתורה, למידות וליראת שמים מתחיל מגיל צעיר מאוד, מגיל הינקות. הבאת הטיפ להקהל היא בעיקר בכדי להרשים את ליבותיהם, גם אם אין ביכולתם להבין דבר

38. מסכת סופרים יח, ח.

39. בעניין זה ראה: הרב מאיר שמחה מדווינסק, משך חכמה לדברים לא, ט.

ממה שישמעו שם. המאמץ של הוריהם להביא את הטף למעמד הקהל מעביר לטף חוויית ילדות מיוחדת, ובצידה – מסר ברור: התורה, האומה, המקדש – אלו הם הערכים המרכזיים שלנו כיהודים, ולשם החדרת ערך זה שווה להורים להתאמץ. כאשר יוצרים ההורים מעטפת חינוכית, ערכית, מוסרית ואידיאלית, ואין נותנים שום משקל ומעמד לגירויים חיצוניים רדודים ונחותים, ואף לא להישגים חומריים, למעמד וליוקרה, ישנם סיכויים רבים שההשקעה המרובה מגיל ינקות תיתן את פירותיה בגיל מבוגר יותר.

לדעתנו הדרכה זו צריכה להוות אבן פינה בבניית דרכי החינוך של הדור שלנו. באופן זה יעלה בידינו למנוע תופעות שליליות רבות, כגון תופעת ה"דתל"שים". אך לא כאן המסגרת והמקום להאריך בעניין זה.

6. בית מקדש חדש

מעמד הקהל מתקיים "במקום אשר יבחר" (דברים לא, יא). במקום המרכזי והמקודש ביותר בעולם לעם היהודי. התכנסות כל ישראל במקדש מבטאת את הקשר המוחלט של עם ישראל למקדש ולמקומו.

אך הקשר אינו יכול להיות מבוסס רק על מה שהיה בעבר. אין להסתפק בשריד מבית המקדש, ואל לנו לשוות למאבקנו על זכותנו על המקומות הקדושים למאבק על שמירת אתרים ארכיאולוגיים. המאבק על ריבונות מדינת ישראל על הר הבית בשנים האחרונות פתח שאלות רבות בחברה בישראל: מדוע המקום כל כך חשוב לנו כיום? למה להיאבק עליו? מה מקום זה מבטא? מה היה בו בעבר, ומה אמור להיות בו בעתיד? מהי המשמעות הרוחנית-דתית של עבודת ה' אחרת ממה שהורגלנו מאז החורבן? מהי עבודת הקרבנות, הכהנים, הסנהדרין בלשכת הגזית? האם כל אלה אשר מזכירים בכל יום בתפילות ובברכות "את מזבחך ואת היכלך" באמת שואפים לכך, או שמא כבר התרגלנו למציאות הקיימת, ונוח לנו איתה? מהן ידיעותינו על המצוות הנוהגות במקדש, על ההלכות והדינים המיוחדים שנוהגים בו? וכיצד התנהלו החיים במקום זה, בימות החול, בחגים ובאירועים מיוחדים?

כל השאלות הללו קוראות ללימוד מחדש של ענייני המקום אשר יבחר ה'. אכן, מתרבים לאט לאט מספר הלומדים העוסקים בהלכות המקדש וקודשיו; אך אין זה מספיק. נדרשת התחדשות גדולה ומעמיקה בכל ענייני המקדש, מבחינה אמונית, רעיונית והלכתית. העיון והבירורים נדרשים להיות נחלת רבים, ולא רק של קומץ מתעניינים. בית המקדש החדש ייבנה רק לאחר שתהיה הכנה מקיפה של האומה כולה, האנשים הנשים והטף. אז נוכל לעמוד נחושים, ולהצליח במאבק על ירושלים מול אויבינו.

